

these poneert: 'de Dordtse stadsrekeningen zijn zonder twijfel in de stedelijke secretarie aldaar geschreven.' In de actuele postmoderne denkrichting is het neo-positivistisch 'geloof', dat we ooit het individu dat een tekst schreef of opstelde kunnen identificeren, grotendeels weggesmolten. Hooguit spreken we over 'relatieve zekerheid' en 'plausibele werkhypothese'. Een enkele keer (34, midden) erkent Dijkhof trouwens dat geen enkele diplomatische methode doeltreffend is, door te stellen dat 'niet duidelijk is of ieder van deze *dictatores* zijn eigen voorkeur in bewoordingen mocht gebruiken of dat er sprake was van vaste formuleringen.' Op dat spoor kunnen we flink doorstappen: het feit dat vijf oorkonden van dezelfde oorkonder éénzelfde *ductus*, éénzelfde versiering, éénzelfde typische zinsnede, vertonen kan wijzen op redactie en *scriptio* door één specifiek individu, maar evenzeer op de sterke persoonlijkheid van het hoofd van het schrijfcentrum dat zijn normen weet op te leggen. Dan spreken we nog niet eens over de kans dat sluwe destinatarissen deze normen nauwgezet weten te imiteren om hun aan de oorkonder aangeboden concepten succesvoller te maken. Ik respecteer de keuze van Dijkhof echter als een valabel alternatief voor mijn benadering, zeker doordat hij zelf aanstipt dat beide methodes hun voor- en nadelen bezitten. (36-37)

Deze analyse van de oorkonding in de Zeeuwse en Hollandse steden en kloosters is het definitieve woord. De talloze identificaties van handen en verwantschappen worden geloofwaardig door uitstekende reproducties van relevante oorkonden. Er liggen harde resultaten op tafel. In het begin van de dertiende eeuw komt enkel in de abdijen Egmond en Middelburg schrijffactiviteit voor. Maar daarna start dé opkomst van de oorkonde: de stad Middelburg start in 1220, in 1240 bezit Dordrecht een zegel, in de jaren 1260-1270 volgen de andere steden en in de jaren 1290 komt er een explosieve groei, een dusdanig constante productie, dat de term 'stedelijk secretariaat' hanteerbaar wordt. De 'orale' samenleving evolueert nadrukkelijk naar de dominantie van het geschreven woord. Steeds meer bevolkingsgroepen gebruiken schrift: niet enkel klerken, ook stadsschepenen. Het aantal zegelvoerders stijgt. Tussen 1200 en 1325 groeit de uniformering van schrijftechnieken en materiaalgebruik, anderzijds de trend naar soberheid; enkel 'belangrijke' privileges krijgen nog enig decorum. Voor de invoering van de volkstaal ligt Zeeland merkwaardigerwijze voor op Holland. De stad Middelburg hanteert reeds Nederlands in 1217, het Hollandse Delft volgt pas in 1267, Dordrecht in 1277. De grafelijke kanselarij hinkt achterop en wacht met de landstaal tot 1285.

Ik stuur Eef Dijkhof mijn meest oprechte gelukwensen toe, zoals ik het reeds publiekelijk deed tijdens zijn defensie te Amsterdam.

Walter Prevenier

B. Wouda, ed., *Ingelanden als uitbaters. Sociaal-economische studies naar Oud- en Nieuw-Reijerwaard, een polder op een Zuid-Hollands eiland* (Hilversum: Verloren, Barendrecht: Stichting documentatie van het cultuurhistorisch bezit van het waterschap IJsselmonde, 2003, 206 blz., ISBN 90 6550 782 5).

Onlangs werd een fraaie 'paleografische atlas' over een polder gelegen op het Zuid-Hollandse eiland IJsselmonde gepubliceerd: *Een schatkistje uit Reijerwaard. Paleografische atlas van de archieven van polder Oud- en Nieuw-Reijerwaard*. Bij de oude documenten werd toen weinig achtergrondinformatie gegeven over de poldersamenleving die hen voortbracht. In 2003 verscheen vervolgens de onderhavige bundel met sociaal-economische studies over de Reijerwaard, waarmee dit ruimschoots is goedge maakt. Volgens de redactie is het een pointillistisch

schilderij geworden, met als onderwerp de ‘anonieme landeigenaren, die vanuit een toekomstige winst- of verliesverwachting al dan niet bereid zijn te investeren in hun landerijen.’(8) De bundel maakt ook nog eens duidelijk dat de documentatie van de polder Oud- en Nieuw-Reijerwaard juist vanwege haar volledigheid zo bijzonder is. Het polderarchief is vanaf 1438 vrijwel compleet. Daarnaast is er het archief van de ambachtsheer en ook nog het archief van de Singelkerk, dat eveneens teruggaat tot voor de Reformatie. De schrijvers maakten ook gebruik van literatuur, waarbij de monografie van W. H. van Bilderbeek uit 1914 niet kon ontbreken: *Geschiedenis der polders Oud- en Nieuw Reijerwaard. De wijze van bemaling der polders benevens hunne bestuurders*.

De eerste drie artikelen zijn het meest bepalend voor het boek. Zij zijn geschreven door een historicus, een archeoloog en een bodemkundige, en handelen onder andere over de oorzaken van de ondergang van de oude Riederwaard in 1373-1375 en de redenen van de late herdijking in 1404/1405 en 1442/1443 van wat toen polder Oud- en Nieuw-Reijerwaard ging heten. De naam is geënt op de verzonken voorganger. Vooral het eerste artikel van Petra J. E. M. van Dam, ‘Schijven en beuken balken, een sociaal-ecologische transformatie in de Riederwaard’ (11-43), is een ware *pièce de résistance*. Van Dam weerlegt de oude theorie dat de Riederwaard aan het toenemende watergeweld ten onder ging. Zij schrijft de overstromingen toe aan een combinatie van ecologische, politieke en economische factoren. Men gaf het onderhoud van de dijken rond het inklinkende, verdraste veengebied op omdat het land onrendabel werd in economisch toch al slechte tijden. Jurrien M. Moree kan deze ideeën vanuit archeologisch standpunt bevestigen. Er blijken bij opgravingen ter plaatse van het veronderstelde middeleeuwse dijkdorp Carnisse weinig nederzettingssporen van de jaren vlak voor de dijkdoorbraken te kunnen worden gevonden. Dit zou wijzen op een geleidelijk verlaten van het land. Bodemkundig onderzoek bevestigt volgens Leendert J. Pons dat economische motieven een rol speelden bij de inpoldering in de vijftiende eeuw. De onrendabele grond had door afzetting van een kalkrijk zavel- en kleidek op het veen enorm aan vruchtbaarheid gewonnen. De bodemkundige bestrijdt echter dat politiek-economische factoren een rol speelden bij de inundaties van 1373-1375. Het zijn volgens hem toch vooral fysische moeilijkheden waar de Riederwaard aan ten onder ging.

De overige vier artikelen behandelen latere periodes van Oud- en Nieuw-Reijerwaard. In ‘Ongehoorzame ingelanden. Tiendprocessen in de Reijerwaardse polders in de vijftiende en zestiende eeuw’ (113-132), onderzoekt Frank Keverling Buisman het conflict tussen ambachtsheer en ingelanden over de raap- en henneptienden. Het is een pittig artikel waarin toch niet wordt nagelaten bijvoorbeeld uit te leggen hoe het ook al weer zat met die tienden. Eenzelfde degelijkheid heeft het artikel van John Exalto, ‘Een kerk in de polder. Geld en geloof in de Reijerwaard’ (133-158), waarin het gaat om de verhouding kerk, polder en ambacht in de vroegmoderne tijd. In het sluitstuk van het boek geven Cor N. Spierings en Pieter-Jan Hofman een beschrijving van de staatsrechtelijke verhouding door de eeuwen heen tussen de provincie Zuid-Holland (en rechtsvoorgangers) en de voormalige polder Oud- en Nieuw-Reijerwaard. Ook worden de institutionele ontwikkelingen van het waterschapsbestel beschreven. Je zou dit een doorwrocht artikel kunnen noemen, maar het is jammer dat annotatie ontbreekt. Volgens deze auteurs zouden kleine boerensamenlevingskernen, zoals ‘buurschap’ of ‘dorp’, in Zuid-Holland ‘ambacht’ genoemd worden. In het artikel over de tiendprocessen staat echter dat in Zuid-Holland en Zeeland ‘ambacht’ het equivalent is van ‘heerlijkheid’, ‘gerecht’ of ‘jurisdictie’. Ook zouden in de jaren zeventig van de zestiende eeuw door oorlogsgeweld belangrijke delen van de polderarchieven verloren zijn gegaan. In de inleiding schrijft men dat vanaf 1438 het polderarchief vrijwel compleet is. Het is natuurlijk niet schokkend dat artikelen elkaar tegen-

spreken, maar interessanter wordt het als men daarover onderling in discussie gaat, zoals in de artikelen over de teloorgang van de Riederwaard. Of anders kan annotatie een en ander verduidelijken. Het laatste artikel heeft wel een literatuurlijst, de overige artikelen zijn geannoteerd onder aan de bladzijden en daar worden ook de geraadpleegde archieven vermeld. Enkele artikelen hebben bijlagen.

De bundel sluit niet precies aan bij de publicatie van archivalia in de paleografische atlas, maar beide boeken winnen wel enorm aan betekenis in elkaars nabijheid, zie bijvoorbeeld de beschrijving van de kaart van de Merwede op bladzijde 34-35. Dat zelfde kan zeker ook gezegd worden van de studies onderling in *Ingelanden als uitbaters*. Het is inderdaad een pointillistisch schilderij, maar eigenlijk is het nog niet af. De inleiding eindigt met vragen die nog beantwoord moeten gaan worden.

M. Catania-Peters

L. Sicking, *Neptune and the Netherlands. State, economy and war at sea in the Renaissance* (History of warfare XXIII; Leiden, Boston: Brill, 2004, xxxi + 551 blz., €156,-, ISBN 90 04 13850 1).

This book shows how the Habsburg government strove for 'a monopoly of maritime violence organized from the Netherlands' (3) through an Admiralty for all the Netherlands provinces, based until 1560 in the town of Vere (Zeeland). The focus is on four illegitimate descendants of Duke Philip the Good (d. 1467) who were both Lords of Vere and Admirals from 1493 to 1558.

As rulers of the County of Flanders, the dukes of Burgundy often named 'admirals' in the charge of its maritime defense. There was, however, no Admiral for all of the Netherlands provinces of the House of Burgundy until Archduke Maximilian of Habsburg (soon to be Emperor Maximilian I) bestowed this dignity on Philip of Cleves in 1485. Three years later, Maximilian issued an Ordinance governing the Admiralty, based (as Sicking shows) on material from a French admiralty ordinance of 1373. Both in the 1488 text and in a slightly modified Ordinance of 1540 the primary concern was to regulate disputes arising over booty taken by ships operating under letters of marque. Self-help, licensed and in theory controlled by the sovereign, was the key to defense against attack from the sea.

The Admiral's authority was never accepted in the province of Holland, where the greater part of Netherlands shipping was based. But Sicking rightly stresses the independent role of the Lords of Vere in maritime affairs, often in competition with Holland. During Holland's wars against the Wendish cities of the Hanseatic League (1438-1441, 1532-1534), the Lords of Vere did their best to remain neutral, so as not to discourage Hanseatic traders from calling at Vere. During a bitter dispute with Holland over the use of safe-conducts to protect the herring fishery from attacks by French free-booters (1536-1540), 'it certainly looked as if' the Admiral was using his monopoly on the issuance of safe-conducts 'as a means of extending his competence' to Holland (173). In the long run, however, 'the particularism of the Lords of Vere' also had positive implications for the central government, for the Admiral and his sovereign had important common interests, including the defense of the Island of Walcheren.

The center of Netherlands shipping in this period was not Holland, but Walcheren Roads in Zeeland; access to Arnemuiden, the principal out-port for the great entrepot of Antwerp, was controlled from two directions by the Lords of Vere. The landing at Walcheren Roads of three French war galleys, possibly by accident (1546), was what prompted the central government,